

Milun LUTOVAC*

MENTALITET KAO KONSTANTA U DJELU S. M. LJUBIŠE

Apstrakt: *Proučavanje mentaliteta je tekovina XX vijeka kojim je počeo nov odnos prema prošlosti i istoriji. Priču o mentalitetu, kao činiocu istorije, pokrenuo je časopis Annales¹ 1929. godine u Strazburu, razmatranjem istorijskih, socioloških, psiholoških i drugih aspekata prošlosti. Novi dah, pored drugih evropskih istraživača, ovom pogledu dao je Fernan Brodel², pokretač novog pravca koji je nazvao 'nova istorija' (Nouvelle histoire), a kamen temeljac pravca bio je da istoriju ne čine samo istorijske epohe, smjene vladavina, znameniti događaji, već se 'pravo istorijsko kretanje ogleda u promjenama koje prolaze kroz ljudsku svijest'³. Ovakav pristup karakteriše mišljenje da se odlike mentaliteta mogu otkriti proučavanjem svakodnevnog života i dokumenata svih vrsta određene epohe koja će, pouzdano, pokazati svijest određene šire zajednice. Time pojam mentaliteta označava kolektivnu svijest koja utiče na svijest pripadnika kolektiva, ali istovremeno i odnos pojedinca prema kolektivnoj svijesti, njihovo prožimanje i interakciju.*

Djelo S. M. Ljubiše, stvoreno na mentalitetu patrijarhalne zajednice, pogodno je tle za analizu mentaliteta, čime ulazimo u literaturu, kao u izvor za proučavanja mentaliteta.

Ključne riječi: *Crna Gora, S. M. Ljubiša, socijalna istorija, istorija mentaliteta, tradicija*

---

* Mr Milun Lutovac, Univerzitet Donja Gorica, Fakultet umjetnosti

¹ Journal Annales d'Histoire Economique et Sociale (*Annals of Economic and Social History*), founded in 1929.

² Fernan Brodel (fr. Fernand Braudel; Luméville-en-Ornois, 24. avgust 1902 — Kliz, 27. novembar 1985) bio je istaknuti francuski istoričar i vodeći predstavnik Škole Anala.

³ Konstantinović, Zoran, *Literarno djelo i nacionalni mentalitet*, Beograd, Alfa, 2006, 10.

Najznačajnije u istoriji je rađanje, uobličenje i smjenjivanje mentalnih struktura. Strukture se pokazuju mnogo značajnijim nego što smo, često, skloni da priznamo. One su svojevrsne mreže u koje su ulovljeni pojedinci, grupe, pa i čitava društva.⁴

O. Nikčević

Literatura, kao odraz života određene sredine, izvjesno je dobra osnova za izučavanje mentaliteta, ne samo iz sižea djela i sudbina njihovih junaka, već i iz sudbina autora djela i njihove pozicije na *polju moći ili književnom polju*. Nijesu, radi potkrepe ove teze, na istom književnom polju, dakle ni na polju moći, bili, s jedne strane, Jovan Dučić, Branišlav Nušić, Miroslav Krleža; a s druge, Petar Kočić, Miloš Crnjanski, Radovan Zogović... I oni i njihova djela refleksi su mentaliteta vremena i prostora u kojima su stvarali.

Iz proučavanja mentaliteta, kao elementa istorijskog procesa, razvile su se nove naučne discipline: *socijalna istorija i istorija mentaliteta*. One na tekovinama tradicionalne istoriografije, od romantičarskog idealizovanja prošlosti, preko trezvenog pozitivizma na prelazu XIX u XX vijek i analitičnog istorijskog materijalizma XX vijeka, istražuju dubinske slojeve prošlosti, od događajnih do sporog i nevidljivog pomjeranja društvenog tla u vrlo dugom periodu, ali s jasnim promjenama na njegovoj površini.

Ideja dubine, odnosno dubinskog sagledavanja pojava pokazuje se kao važno teorijsko i metodološko otkriće i postulat.⁵

Autor ove teze dodaje da bi takav pristup omogućio drugačiji i nov pogled na prošlost i sadašnjost Crne Gore, zahvatanjem dublje od *pojavnog* i više od *događajnog*. Takvo istraživanje bi objasnilo današnju mapu naše zemlje, nastalu iz pukotina, procjepa, erupcija i pomjeranja u prošlosti. Možda bi pokazalo da današnja društvenopolitička polarizacija ima korijene u sukobima Balšića i Crnojevića, vladika i guvernadura, bjelaša i zelenaša, četnika i partizana... jer je korijen matrica mentaliteta, konstanta, presudnija od ideja vodilja određenog vremena. Poslije takvog hipotetičnog istraživanja slojeva naše prošlosti i mentaliteta, bilo bi razumljivije zašto u XXI vijeku, pred vratima Evrope, unuk

⁴ Vukčević, Dragan, „Razmeđa svjetova — Prilog istoriji našeg mentaliteta“, *Republika*, Beograd, 1998, 5.

⁵ Vukčević, D., *ibid.*, 2.

na izborima glasa kao đed, jer mu je još u mentalnoj strukturi odjek narodne pjesme: *De jaoknem svi će jaoknuti, đe poginem svi će poginuti!*⁶

Možda smo se udaljili od Ljubiše, ali je mentalitet, iako se mijenja, svevremenska kategorija i očigledno, i nažalost, stavovi, mišljenja i psihologija današnjih građana Crne Gore ne razlikuje se mnogo od njihovih predaka, svejedno XV ili XIX vijeka.

Drugi faktor *nepromjenjivosti* mentaliteta jeste struktura Crne Gore, sastavljene od cjelina, različitih geografski, istorijski, kulturološki: Boka, Primorje, Stara Crna Gora i Brda. Ta razlika i danas postoji, uz antagonizam (i politički i ekonomski) između njih, koji profilise i njihovu mentalitetsku strukturu, tako raznorodnu na tako, objektivno gledano, malom prostoru.

Iako se mentalitet stvara u svakodnevnom životu i u dugom vremenskom procesu, na njegove odlike su uticali veliki centri Istoka — Konstantinopolj, Istanbul, Moskva i Zapada — Rim, Venecija, Beč...

U ljeto 2007. godine na sjeveru Crne Gore bili smo svjedoci razgovora grupe stradnika s Golog otoka s mlađim sagovornikom, kome su bili naklonjeni. Pitali su ga: *Je li tačno da sunce izlazi na Istoku?*, i s primjetnom pažnjom čekali odgovor. Ovaj se saglasio s njihovim mišljenjem i dodao da tu postoji mali problem — što to isto sunce *zalazi na Zapadu*.

Ova digresija je u funkciji objašnjenja mentaliteta. Poznata je činjenica da informbirovci, pored svega što su preživjeli, nijesu mijenjali ni svoje stavove ni ćud. Toliko je bio snažno u njih utisnut pečat Rusije (Sovjetskog Saveza) i vjere u nju. Pečat otiskivan vjekovima. Međutim, manja je vjerovatnoća da bi se ovakav razgovor desio u Boki ili u nekom primorskom mjestu. Tamo su svoje duždevske, providurske i carske pečate ostavile zapadne države, utičući na formiranje drugačijeg, racionalnijeg mentaliteta, u kome su stanovnici više okreniti sebi nego suncu *na izlasku ili zalasku*. Ali u oba slučaja, brdskom i primorskom, činjenica je da su bili daleko od sunca i od centara moći, da su *duboka, gluva*, provincija, do koje su jedva stizale mrvice carske, sultanske, duždevske milosti. I ta takva provincija bila je kovač njihovog mentaliteta koji će se, pomalo neočekivano, modelirati kao prkos, heroizam, prezir prema tuđinskim vrijednostima, uz uvažavanje sopstvenih, i neprekidnu čežnju i potrebu za drugim, širim prostorima.

Pred susret s Ljubišom i njegovim junacima svrsishodno je istaći da su *karakter i temperament* pojedinačni oblici kolektivnog mentaliteta

⁶ „Ženidba Ivana Crnojevića“, nar. pjesma.

koji je uži pojam od civilizacije i identiteta i most između njih, mada, među svim tim pojmovima postoje neprekidni tokovi i prožimanja, tako da se i prozvani naučnici nijesu u njima sasvim razabirali.

Pokušaćemo da uđemo u mentalnu strukturu junaka *Pripovijesti i Pričanja* na prostoru Primorja, Zete i Crne Gore, ali i čitavog Mediterana, kao i samog Ljubiše, u vremenskom intervalu od XV do XX vijeka. Autentična mentalna slika nekog vremena i prostora može se vidjeti samo u presjeku vremenske vertikale i prostorne horizontale, odnosno u njihovom međusobnom uticaju, ukrštanju i sistemu. A Stefan Mitrov Ljubiša čas s duždem divani u XV vijeku, čas ponavlja podvig (ili zabludu) Obilića u XVIII vijeku, čas brani čast i jezik svoje otadžbine u Carevinskom vijeću Beča u XIX vijeku...

Mnogo čvorišta vremena i prostora.

MENTALITET LJUBIŠINIH JUNAKA

*Ono što jedan vijek smatra utopijom,
u drugom postane seljačka istina.*

Ljubiša⁷

Prirodno je da, kad smo već zemlja junačke storije i junaka, počnemo od Ljubišinog *homo heroicusa*, Kanjoša Macedonovića. Pripovijest o njemu najveći je umjetnički, ali i etički izraz Ljubišine proze. Kratka, skladna, logična, zanimljiva, višeslojna, nenametljiva poema izvornom karakteru Paštrovića.

Kanjoš i priča o njemu prošli su kroz sito i rešeto istraživanja, tumačenja i osvjetljavanja i po tome su jedinstveni u jugoslovenskoj književnosti. Kanjoš je mladika izrasla iz paštrovske patrijarhalne bašte. Ni visoka, ni lijepa, ni posebno plemenita, ali kremenog karaktera i odlučnog srca. I, što Kanjoša čini originalnim, nepotkupljiva, čistih ruku i obraza, jer mu je to i srce junaka jedino oružje u bogatom, ravnodušnom i tuđem svijetu. Oružje koje taj svijet ne poznaje i kojeg se plaši.

*Šta činiš?, viknu začuđeni tumač. A Kanjoš njemu: — Da se iz ove skrinje diže a ne meće to bi blago brzo nestalo, brzo biste joj vidjeli dno.*⁸

⁷ Ivanović, Radomir, *Kazalice Stefana Mitrova Ljubiše*, CANU, Podgorica, 2018, 49.

⁸ Ljubiša, M. S. *Kanjoš Macedonović i druge priče*, Sarajevo, 1980, 31.

Kanjoš je dvostruki heroj: po junaštvu i moralu, oličenje najviših vrijednosti narodnog mentaliteta, shvatanja i poštovanja. Neuobičajenost i vrlina priče u tome je što je čitalac doživljava prirodno, kao sasvim moguću stvarnost, i emocionalno učestvuje u njoj.

Drugi lik junačkog mentaliteta je pop Andrović, ali on je, i kao umjetnički lik i kao izraz hrabrosti, daleko od Kanjoša. Žrtva je intrige, trnovite grane razdora primorskog mentaliteta, ali na nju reaguje mentalitetom violentnog dinarskog tipa: bez razmišljanja o posljedicama, brzo, odlučno i rizično:

*Pop se pomami, dohvati pušku i opuči niz strmen govoreći: — A davam vi jemca boga da ću sad poći paši pod šator...i skotu krv popiti, pa ćete vidjeti, jesam li ja Obilić ili Vuk Branković.*⁹ On to čini i gine, što odražava plahoviti i neracionalni mentalitet čovjeka, još od ugleda, a time i posljedice takve mentalne strukture, jer je, sem njega, smaknuto još desetak glavara. Međutim, za našu potrebu, ovakav pop Andrović pokazuje i korijene svoje prirode i spremnosti na žrtvu. Odgajan je na mitu o Kosovu, izvoru prkosa i otpora tuđinu, ali i istočniku mržnje koja je podsticala nove sukobe i stradanja hrišćanskog stanovništva. Dvostruki uticaj mita na mentalitet naraštaja! Međutim, i pored jednostranosti mentalitetske strukture popa Androvića, on ostavlja snažan utisak, naročito zbog zajedničke mentalitetske crte i popa i čitaoca: razumijevanja za nesreću, koja im je bila uvijek bliža od sreće.

U novijim tumačenjima naglasak je na verbalnom dvoboju između Furlana i Kanjoša koji je odlučio i faktički. Književni kritičari i istraživači tom problemu prilaze različito i slojevito, a tek u najnovijim raspravama govori se o *konju*, koji je samo jedanput pomenut u pripovijesti.

*Ne trebaju nam dva (čamca, n. n.) ja ću se tvojim vratiti; a tebi već ne trebujе ni čunja ni konja; ti si svoju čašu ispio*¹⁰, slama Kanjoš Furlanov duh.

Kritičari su, razotkrivajući velove prošlosti, otkrili da je Ljubiša čitao francusku i italijansku literaturu i da je ovaj *konj*, prema njihovom mišljenju, dojezdio u Ljubišinu priču iz spjeva o *Tristanu i Izoldi*, s kojim ona ima još nekih dodirnih tačaka.

Usudujemo se da pretpostavimo da je taj *konj* došao iz Ljubišine podsvijesti. Svi strašni megdani Marka Kraljevića, Bolani Dojčina, Iva Senkovića vođeni su s konja. Što bi Kanjošev dvoboj bio izuzetak?

⁹ Ljubiša, M. S., *ibid.*, 65.

¹⁰ *Ibid.*, 31.

Detalj o konju u Veneciji, gdje nijesu, bez obzira na dogata i junaštvo, *svuda brodi gdje se pride vodi*, nastao je iz spontanog djelovanja piščeve mentalne strukture jer su junačke (i uopšte) narodne pjesme razvijale njegovu imaginaciju jače nego literarni uticaji.

Poznato je da je Ljubiša proučavao istorijske dokumente, arhive, kao i folklorno-etnografsku građu, tako da njegove *Pripovijesti* i *Pričanja* vjerodostojno prikazuju narodni život.

Iz njih se mogu sagledati mnoge pojedinosti i elementi iz svakodnevnog života, koji su određivali i mentalitet ljudi.

U pričanju XXIX komšija ukrao komšiji četiri mjedena lonca. Međutim, na sudu on kaže: *Ne ja ukrao ni dao Bog, nego ih ponio mene doma! Dodijala mi vonj (miris, n. n.) preslača što ovi nabidrob svaki dan u loncima gotivi, a ja dosta puta gladan od suhoga hleba, pak rekoh sebi: hodah mu odnijeti one lonce...*

Prizor ljute sirotinje, nimalo rijedak sve do polovine XX vijeka. Bila je jeres, kao što pokazuje i ovaj insert, isticati se obilatim hranom i bogatstvom. Siromaštvo je stvorilo poseban mentalitetski sloj koji je sprečavao da se razvije kult hrane. Siromaštvo je bilo neki specifičan oblik slobode i nezavisnosti. Radule Knežević navodi o tome mišljenje Vere Erlich¹¹, istraživača crnogorskog života: *Oni čak nijesu bili zavisni ni od ekonomskih kriza jer gotovo ništa nijesu kupovali ni prodavali.*

Golema je tragika nemaštine. Za vrijeme epidemije *španjolice* 1918. godine jedan seljak u selu kraj Berana na tavanu je imao dva koša kukuruza, ali je gladovao kao i svi ostali, plašeći se da ne saznaju za kukuruz. Kad je posegao za njim, nije imao snage da se popne na tavan i umro je ispod koševa punih kukuruza. U naše vrijeme došlo je do transformacije ove crte: danas bogatstvo, čak i ono misteriozno stečeno, nije više jeres, a i hrani se prilazi drugačije, probirljivije, ali i sa primjetnom anhedonijom.

*Oni se pri jelu potpuno izmene. A jedu brzo i halapljivo, kao da su iz gladi pobegli...*¹²

Nova vremena, a stara sirotinja i atavistička glad, konac koji vuče daleko unazad.

¹¹ Knežević, Radule, *Istorija političke kulture u Crnoj Gori*, CID, Podgorica, 2007, 241.

¹² Jovan Cvijić / Ivo Andrić — *O balkanskim psihičkim tipovima*, pogovor Petar Džadžić, Službeni list, Beograd, 1996, 139.

Mleci su faktički, psihički ili mentalno stalni motiv *Pričanja*¹³, viđeni odiozom kolektivne svijesti, ali i u nijansama kroz doživljaj pojedinca.

Malo koje godine... da ne dođe mletački brod da kupi duždu momčad u mornare... Plač majaka i sestara, lelek otaca i stričeva, pozdrav prijatelja i znanaca, omećio bi kamen, a zaplijenjena omladina pjeva iz glasa kao da će na svadbu.“ (XXXVI) Ili *Jedne godine, po Božiću, sretoh na naš pazar pred Kotorom neku vladiku (vlastelinku, n. n.), koja sjedijaše na ugasnoj pustošini pošto joj muž i sinovi pogiboše u boju s Turcima, služeći krilatoga lava.* (XXVII)

Potresno svjedočanstvo o sudbini Primoraca pod tuđinskom vladavinom. Scena odvođenja zaplijenjenih junosa ne samo da podsjeća, već skoro da ne ustupa po tragici poznatoj sceni odvođenja djece u janjičare, tzv. danak u krvi, iz romana *Na Drini ćuprija*. Ovu scenu naglašava pogibija očeva i braće mladih mornara, koje čeka ista sudbina, u službi tuđinu. Koja je razlika ginuti pod zastavom polumjeseca ili mletačkog lava, dok rodni vinogradi, kuće i sela ostaju pusti? Ostaje nejasno zašto pjevaju golobradi mornari. Je li to odraz mladosti i masovne psihoze, tuge zbog rastanka sa svim što ih je povezivalo ili radosti odlaska iz sirotinje i čamotinje na *grdnu pučinu* neizvjesne avanture? Dok je jasna mentalitetska crta odraslih, manifestovana očajem i mržnjom prema tuđinu, dotle je mnogo složenije odrediti mentalni profil tih mladića, kojima je tijesno na kopnu, a preširoko na moru.

Važan izvor saznanja o mentalitetu jesu patrijarhalna sredina i tradicija.

U pričanju XII (*Ko se visi on se nizi, a ko se nizi on se visi*) lijepa, ali sirota nevjesta, odbija glasovita udvarača:

Prođi se, Bajo, šale i zađevice, časnoga ti krsta! Grehota je razdvajati što je Bog združio i suđeno bilo. Meni je on dobar i miran kao igdje ženi muž. Imam šnjim, dok ushoće Bog, dva djetićka kao dva zrna bisera, prije bih svoje oči žigom izbila, pak slijepa prosila od vrata do vrata, nego ih odvojila od svog srca.

Klasičan primjer odanosti porodici i tradiciji, njegovana i uzorna mentalitetska crta. Za razliku od mnogih drugih, ona je u ime ličnih sloboda danas znatno izmijenjena, što pokazuje veliki procenat razvedenih brakova i nezbrinute djece. Zanimljivo je da njenom suprugu ovo držanje nije bilo dovoljno pa je, da bi sprao ljagu sa sebe, u zasjedi sačekao nametljiva prosca, razoružao ga i ponizio, uz odobravanje sela.

¹³ *Sabrana djela St. M. Ljubiše: Pričanja Vuka Dojčevića*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1988.

Sličnu snagu pokazuje mlada, kojoj su se svatovi razbježali u hajdučkom napadu, da nađe kuću mladoženje, *kojeg će tek vidjeti. Ne bih ga po imenu pomenula za žive oči.* (XXIII) Bile su uobičajene vjeridbe djece odmah po rođenju, udaje /ženidbe/ s nepoznatom osobom, oslovljavanje supružnika s *on* ili *ona* i sveto pravilo da mladoj nema povratka kući: zbog bruke i muke i mnogo gladnih usta u njoj. Nepisani zakoni mentaliteta na surovom podneblju održavali su se vjekovima. Najdramatičniji primjer te svijesti nalazi se u pripovijesti *Skočidjevojka*, u kojoj djevojka bira smrt pred obeščašćenjem.

Apoteoza slozi iskazana je u XXXV pričanju (*Gdje je sloge, tu je i napretka*), ali je indikativno da su njeni protagonisti Grk i Žid (Jevrej). Pošto su živjeli kao braća i dobro poslovali, predloži Grk prijatelju da primi pravoslavlje i da u svemu budu jednaki. Ode Žid u Carigrad, obiđe svete hramove i poslušaj prijatelja, prihvati pravoslavnu vjeru.

Tu počinje jedan od najvećih narativnih obrta i duhovita, suptilna kritika crkve. Reče Žid prijatelju da je našao pravoslavnu crkvu u raskolu, propadanju, nemoralu i *da tu ljubavi hrišćanskoj nema ni traga!* Na začuđeni i upitni pogled prijatelja, dodade: *No kad se takva, može uzdržati u prkos velikog kvareža, znak je da je hrani i svojom čvrstom mišicom obdržaje neka svemožna sila, što je Bog!*

Duhoviti i ironični Ljubiša i njegov pogled na crkvu i vjeru.

Vjeru, za razliku od sujevjerja koje osuđuje (XXXIV), smatra civilizacijskom tekovinom i pravom ljudskog izbora (XIII i XXIV), ali je kritičan prema crkvenom životu i djelovanju i po humorističkom pristupu i scenama, preteča je Matavuljevog *Bakonje fra Brna* (XXXVII, XXXII, XXVI).

Šale, i ona Vukova s Ivanbegom, kada je sve jutro po ciči zimi tražio zvijer po tragovima koje je Dojčević ranije napravio na snijegu (IV) i one, nešto ozbiljnije, o krađi i prekrađi crkvenog zvona i prodaji samog patrijarha, brzo su opraštane, ulazile u anegdotu i priču i postajale duhovna hrana ljudi na krvavoj granici. Sklonost ka šali i njenom prihvatanju jedna je od izrazitih crta mentaliteta, pored svih iskušenja s kojima su se rvali.

Motiv nesloge je takođe čest u životu Primoraca i Zečana i u odnosima između njih. Smatramo da ona nije ni crta ni produkt mentaliteta, već uslova u kojima su živjeli i različitih interesa. Svakako da je uticala na violentnost mentaliteta, ali ga nije formirala, šta više, mentalitet je izvor nesloge.

Karakteristično je VI pričanje (*Da joj treba naše sloge, ne bi nikad kiše našlo*). U duhovitoj minijaturi opisuje se kako selo traži popa, pod

uslovom da im isprosi kišu kad zasušī. Pop prihvati i, pored uobičajenih prihoda, od sela zatraži da mu pošalje dvanaest domaćina. Kad dođoše, pop ih upita da li žele kišu. Žele, ali jedan reče sutra, drugi preksutra, treći naksutra i ne mogaše se složiti. Pop je popovao, kiša padala kad joj je vakat, a seljani se nikada nijesu složili. Tako u raznim pričanjima u vezi s gradnjom crkve, imenom crkve, izborom kneza, davanjem poreza i u mnogim drugim slučajevima. Međutim, tu svakodnevnu neslogu Ljubiša je shvatao kao osnov za širu: između plemena, između oblasti, između etnosa istog naroda — slovenskog i iste vjere — hrišćanske.

Jedini arbitar bila je kolektivna svijest — sud bez prava žalbe. Ljubiša ju je uzimao kao mjeru stvari i kroz njenu prizmu potencirao društvene vrijednosti i osuđivao mane, mada je u tom pogledu primjetna i njegova lična dorada demaskiranjem patrijarhalnih naslaga koje su postale teret i prepreka razvoju, kao što su krvna osveta, nesloga, sujevjerje i drugi neracionalni oblici ponašanja.

Vuk Dojčević je svojom dosjetljivošću izliječio kapetana broda i to mu je neočekivano promijenilo život: *Oni koji me prije bijahu, proganjahu, kad me vide u milosti vođinoj, počnu mi se udvarat; promijenili ćud od jutra do večera.* (I)

Ova promjena mornara prema Vuku je mentalitetska crta jer nije u pitanju ni karakter ni temperament, što bi bile odlike pojedinca. Crta je karakteristična za sva područja pod tuđom upravom, naročito osmanskom. J. Cvijić ju je posebno uočio kod centralnog tipa (Kosovo i sliv Morave i Vardara), izraženu kroz poniznost prema gospodaru i aroganciju prema potčinjenom. Ovo svojstvo ukazuje na Ljubišino poznavanje psihologije i mentaliteta sunarodnika, ali i aktuelnost njegovog teksta, jer ova crta, na klackalici servilnost — nasilnost, još nije iščezla iz mentaliteta ljudi našeg prostora.

U zanimljivom pričanju o odnosu feudalaca i gorštaka, konkretno Ivanbega i Klimenata, Vuk naglašava nekoliko slojeva mentaliteta: *Naredio gospodar da tri druga pohodimo državnu zemlju, kako bi poreze lakše skupili; mrzni posao, da te od njega Bog ukloni! Da smo pošli da razdijelimo po narodu brod dukata, bili bi na muke, i svak bi se jadio da ga je dopao krivi dio, kamo li neće, kad pođosmo da uzimamo silom na sramotu... Žalije mu što se susjed smije nego li što on plače. Tuđa koza puna loja.* (XVI)

Ova konstanta narodnog mentaliteta prema vlasti (kao i vlasti prema narodu) nije mnogo promijenjena i pored sveg tehnološkog napretka, kao ni surevnjivost između susjeda, što je dokaz dugog trajanja mentalitetskih struktura. Insert se završava poslovicom koja kao poenta

finalizuje svako pričanje. Poslovice su značajno obilježje *Pričanja*, ali i mentaliteta. U svakom prelomnom momentu Vuk Dojčević (kao i njegovi sunarodnici) umjesto mačem udara poslovicom. A tada nju, kao zrno narodne mudrosti i iskustva, svi prihvataju.

U istom pričanju osuđen je, već pominjani, dvojni moral. Prijedlog klimentskog kneza, koji je u plaćanju poreza htio da nađe srednje rješenje, saplemenici nijesu prihvatili. On ode kod bana da se posavjetuje, a ovaj ga skloni i proturi glas da je pogubljen. Osjetivši opasnost, dvadesetorica dođu pred bana koji ih upita da li su se zavjerili da mu neće danak predavati dok jedno teče.

A oni starac, koji je najviše na Skupštini (klimentskoj, n. n.) puk uzrujavao, odgovori: *Jesmo, gospodaru, nije fajda kriti u kućine. Pokojni glavlar Mrdun, što si ga zaludu ljubio kao sina i što je najviše dugovao (zemlja mu kosti izbacila!) nagna nahiju da ti se omrazi i odmetne, a mi, kratke pameti, šuplje glave a prazna toboca poslušasmo ga i obručismo se mimo ljudi! No kad je on (pas, kao živ!) kožom platio što je vara i tebe i nas, evo mi Klimenti božiji i tvoji, ljubimo ti skute i ruke, a pitamo proštenje sjetno, kao obezlgavljena stoka. Kao u antičkoj drami sve je to, iz susjedne odaje, slušao njihov svrgnuti knez, koji je izašao pred njih: A što lažete (tamo oni!) ništa ljudi! Ne rekoh li vi ja' da ćete se izuti prije rijeke i sramotno platiti ono što ste mogli podmiriti mirno i skladno. (XVI)*

Klimenti su platili dažbine, ali se bruka nije mogla sprati. Isti ovakav motiv se nalazi i u XVII pričanju, s razlikom što su neposlušnici i varalice Primorci. Citirani odlomak dublje ulazi u mentalitetsku strukturu vremena i prostora. Uz crtu izbjegavanja obaveza, uzrokovanu stalnim siromaštvom, karakterističnu i za gorštački i primorski mentalitet, nalaze se nesloga, podmuklost, nepoštenje (*Zemlja mu kosti izbacila*), nepoštovanje gospodara i poniznost pred njim. Pisac pokazuje slojevitost i složenost narodnog bića koje ima mnogo lica i zavisi od situacije koje će pokazati, ujedno ukazuje na amorfnost mase (bratstva, plemena) pogodne za manipulaciju, naročito ako je ona u skladu s njenim interesom. Niti je narodu bilo lako samom sa sobom, niti s gospodarem, niti gospodaru s narodom. Iz prostog razloga što su stalno bili pod pritiskom i u neizvjesnosti šta će im donijeti novi dan na granici s tuđinom. U tome se kriju korijeni mentaliteta.

Najpotpuniji izraz paštrovskog — primorskog i mediteranskog mentaliteta jeste sam narator Vuk Dojčević. Složena ličnost koju je oblikovao mozaični i protivurječni Mediteran. On u svakom trenutku zna da je bolja solucija *vrabac u ruci nego golub na grani*, ali, uprkos tome, po

cijenu najvećeg rizika, teži da bude *soko*, u centru pažnje s knezovima i gospodarom i da njegova bude posljednja. Ambiciozan je, sujetan, dominantan, poznavalac života i narodne psihe, sudija nad sudijama, ali i jednostavan, neposredan, blizak narodnom mentalitetu, jer se ne uzdiže iznad drugih ni gospodstvom, ni bogatstvom, ni plemenitošću, ni junaštvom. On je jedan od njih, s nešto više duha i želje da sivi život bude uzbudljiviji i zanimljiviji nego što jeste. Vuk Dojčević u raznim okolnostima pokazuje crte narodnog mentaliteta koje su ga, bez obzira na vrijednosne nijanse, održale vjekovima.

Analitički prikaz Vukovih mentalitetskih odlika uradio je Novo Vuković, naglašavajući da karakteristike Vukove duhovne simbioze ne dozvoljavaju njihovo oštro analitičko dijeljenje.

*S druge strane, sve je to uronjeno u jedan specifični humorni kolorit, neodvojiv od tona kazivanja i od osobina onog koji kazuje. Šta je šta u tom prepletu teško je ocijeniti, jer pokušaj svakog dijeljenja predstavlja svojevrсно nasilje i stvaranje mogućnosti za povredu umjetničke kreacije.*¹⁴

Ovo upozorenje na kompleksnost i koheziono jedinstvo *Pričanja* i nas obavezuje na oprez. N. Vuković je uočio sljedeće Vukove osobine: razumnost, jer se često poziva na razloge, pamćenje, prisebnost, s rijetkim manifestacijama dinarske violencije, ambiciju praćenu sujetom, potrebu za šalom, poznavanje psihe sagovornika i sasvim originalan osjećaj straha i opasnosti.

Upravo je kao jedinka obdaren svojstvima kojima se odlikuje sav narod iz kojeg potiče i to ga, ta sinteza vrlina, izdvaja iz sredine. Dodali bismo ovim svojstvima sasvim originalnu dosjetljivost, kao onu presudu o izboru kneza u Tuđemilima, ali i strasnu težnju da bude u centru događaja i priče, tako da je na to navikao ljude oko sebe, pa je čak i Ivanbeg reagovao prema jednom drugačijem Vuku: *Što ne gudiš, no si zanijemio, a nadgovorio bi sedam galija.* (XVII)

Pogodan trenutak da ukažemo na dominantnu osobinu Vukovu: potreba, strast za pričom, često kao svojevršnom alternativom života. Pored poriva za pričanjem, Vuk pokazuje izuzetan dar i u tom pogledu dostojan je predstavnik svog naroda, takođe sklonog i posvećenog priči.

*A pametno su pričala, ljudi jakog pamćenja, koji osobito jasno umeju da iskažu ono što su videli i doživeli i najbolje znaju anegdote i priče*¹⁵, J.

¹⁴ Vuković, Novo, *Pripovijedanje kao opsesija*, Obod, 1980, 41-54.

¹⁵ Cvijić, Jovan, *Iz društvenih nauka*, Beograd, 1965, 46.

Cvijić izvodi ovu karakterološko-mentalitetsku crtu Bokelja i Paštovića kao da je besjedio sa samim Vukom Dojčevićem.

Ipak, auktorijalni pripovjedač priča iz prošlosti Paštovića, Boke, Zete i Crne Gore je Stefan Mitrov Ljubiša, prvo njihovo *pričalo*, prvo njihovo pero, prvi njihov orator i vječiti zaljubljenik i zatočnik. I on je bio zarobljenik zavičaja, zavičaj je bio stalno s njim: i u Zadru, i u Beču, i na njegovim putovanjima, i ostao je s njim poslije smrti, u njegovim djelima, idejama i idealima. Ljubiši je zavičaj dao krila da visoko leti, predstavlja ga i brani pred Centralnom Evropom, ali ga je sputavao svojom sirotinjom, malom snagom, duhom provincije, dvostruke, kako je lijepo kazano — i Zapada i Istoka, a malo dobra i nade s jedne i druge strane.

Ljubiša je stajao na onom Njegoševom *målom brdu* i bolje je i dalje vidio od svojih savremenika. Vidio je da mu se zavičaj nalazi tamo gdje se govori i misli *naški* i da je to čitav slovenski jug. Džinovskim naporom savladao je hendikep i kompleks samouka, inferiornost provincijalca i, zadnjih godina života, pored zavičaja, našao kompenzaciju za sve gubitke i žrtve u svom umjetničkom stvaralaštvu.

Pokušali smo *analitičkim metodom i metodom istraživanja* da otkrijemo mentalnu strukturu i slojeve prostora i vremena kojima je Ljubiša posvetio stvaralaštvo. Od moralnih i viteških gromada, što su kao plamen svijeće čuvale smisao postojanja, preko tipičnih predstavnika patrijarhalne kulture i njenih nešto drugačijih vibracija, do Vuka Dojčevića, oličenja mediteranskog i renesansnog mentaliteta i samog autora, koji je sagledao i stavio pod lupu mentalitet sunarodnika, ali njegove vitalne odlike i nedostatke nosio u sebi kao lično obilježje.

Na mentalitet Ljubišinog umjetničkog prostora presudno su uticale velike civilizacije i položaj provincije na ivici egzistencije. Na motivima Ljubišinih priča uočljivo je sporo mijenjanje mentalnih crta, bez izrazitih razlika između pripadnika XV, XVIII i XIX vijeka, a pokušali smo da pokažemo da mnoge, i one koje baš nijesu za preporuku, i danas traju.

Akademik Dragan K. Vukčević navodi vizionarski potez Đurđa Crnojevića, malog vladara još manje države, koji je kupio štampariju, samo tridesetak godina poslije njenog izuma, u Veneciji, dakle na Zapadu, a na njoj je štampao *riječ* koja je došla s Istoka. *Pritješnjeni između različitih svjetova i raznorodnih civilizacija mi možemo opstajati samo tragajući za ravnotežom između njih.*¹⁶ To je model za Crnu Goru i sve države na bivšem jugoslovenskom prostoru (i ne samo za njih).

¹⁶ Vukčević, Dragan, *ibid.*, 9.

Njima je potrebna pružena ruka saradnje i prijateljstva, a nikako Berlinski ili Kineski zid. Nadu daje orijentacija tih zemalja ka evropskoj porodici, što će, prvi put na prostoru Balkana, izazvati radikalniju promjenu mentalitetskih struktura, prihvatanjem univerzalnih pogleda i načela.

LITERATURA

- [1] Brodel, Fernan, *Mediterran*, I–II, CID, Podgorica, 2001.
- [2] Crna Gora, *Izveštaji mletačkih providura, 1687–1735*, CID, Podgorica, 1998.
- [3] Cvijić, Jovan, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, Zavod za udžbenike socijalističke republike Srbije, Beograd, 1966.
- [4] Dvorniković, Vladimir, *Karakterologija Jugoslovena*, Kosmos, Beograd, 1939.
- [5] Džadžić, Petar, *Homo balcanicus, homo heroicus*, Prosveta, Beograd, 1994.
- [6] Đukić, Trifun, S. M. Ljubiša, *Pregled književnog rada Crne Gore*, Naučna knjiga, Cetinje, 1951.
- [7] Erdeljanović, Jovan, *Stara Crna Gora*, Beograd, 1958.
- [8] Hauzer, Arnold, *Socijalna istorija umjetnosti i književnosti I/II*, Beograd, 1952.
- [9] Ivanović, Radomir, *Kazalice Stefana Mitrova Ljubiše*, CANU, Podgorica, 2018.
- [10] Jovanović, Ljubo, *Pričanja Vuka Dojčevića*, SKZ, Beograd, 1903.
- [11] Kilibarada, Novak, *Iz priče u priču*, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1984.
- [12] Kilibarda, Novak, *Karakter istoričnosti legende o Vuku Dojčeviću, Legenda i poezija*, Beograd, 1976.
- [13] Knežević, Radule, *Istorija političke kulture u Crnoj Gori*, CID, Podgorica, 2007.
- [14] Konstantinović, Zoran, *Literarno djelo i nacionalni mentalitet*, Beograd, Alfa, 2006.
- [15] Körbler, Đuro, *Stefan Mitrov Ljubiša i njegova okolina*, Radovi JAZU, Zagreb, 1924.
- [16] Lotman, Juri, *Struktura umetničkog teksta*, Nolit, Beograd, 1976.
- [17] Ljubiša, S. M., *Kanjoš Macedonović i druge priče*, Sarajevo, 1980.
- [18] Ljubiša, Stefan Mitrov, *Djela*, CID, Podgorica, 2001.
- [19] Ljubiša, Stefan Mitrov, *Sabrana djela St. M. Ljubiše: kritičko izdanje*; priredio Novo Vuković — Titograd (etc.): Crnogorska akademija nauka i umjetnosti (etc.), 1988.
- [20] Ljubiša, S. M., *Pisma / St. M. Ljubiša*; pripremio Radoslav Rotković — Titograd (etc.): Crnogorska akademija nauka i umjetnosti (etc.), 1988.
- [21] Milošević, Miloš, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*, CID, Podgorica, 2008.
- [22] Nikčević, Milorad, „Književno djelo S. M. Ljubiše (1822–1878), u mediteranskom civilizacijskom krugu“, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanoga 20–21, VIII 2005.
- [23] Pejović, Božidar, *Književno djelo S. M. Ljubiše*, Svjetlost, Sarajevo, 1977.
- [24] Petar II Petrović Njegoš, *Celokupna dela*, Beograd — Cetinje, 1974.
- [25] Rotković, Radoslav, „Tragajući za Ljubišom“, *Stvaranje*, Titograd, 1974.

- [26] Skerlić, Jovan, „Stjepan Mitrov Ljubiša“, *Istorija nove srpske književnosti*, Knjižara B. Cvijanovića, Beograd, 1914.
- [27] Skerlić, Jovan, „Stjepan Mitrov Ljubiša“, *Pisci i knjige I*, Beograd, 1956.
- [28] Tomović, Slobodan, *Moralna tradicija Crnogoraca*, Podgorica, CID, 2006.
- [29] Vukmanović, Jovan, *Paštrovići*, CID, Cetinje, 2002.
- [30] Vuković, Novo, *Pripovijedanje kao opsesija*, Cetinje, Obod, 1980.
- [31] Vuković, Novo, *Pripovijesti S. M. Ljubiše*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1985.

ČASOPISI — ZBORNICI

- [32] Vukčević, Dragan, „Razmeđa svjetova — prilog istoriji našeg mentaliteta“, *Republika*, Beograd, 1998.
- [33] Ivanić, Dušan, „Mediterranski hronotopi Stefana M. Ljubiše“, *Zbornik radova sa simpozijuma*, Budva, 2002.
- [34] Ivanović, Radomir, „Dugo trajanje“, kao oznaka mediteranskog areala, *Zbornik radova sa simpozijuma*, Budva, 2002.
- [35] Medigović-Stefanović, Mila, „Ljubišino upisivanje u tekst mediteranskog prostora“, *Zbornik radova sa simpozijuma*, Budva, 2002.
- [36] Nikčević, Milorad, „Hrvatski i crnogorski književni obzori: povijesni književno-kulturni kontekst“, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske, 1955.
- [37] Sijarić, Čamil, „Kako danas čitamo Ljubišu“, *Simpozijum*, Titograd — Budva, 1976.

Milun LUTOVAC

THE MENTALITY AS A CONSTANT IN THE WORK OF S. M. LJUBIŠA

Summary

Montenegro has, ever since, been „straw among whirlwinds“, area on impact, on boundary of civilizations, far away from their centres and world occurrences. However, its grandness, if it can be talked about it in crevice of world powers, is that it survived under the strikes of the waves of civilization. And it survived because of steadiness and adaptableness of its people's and mental layers. And from that layers its interpreters, tribunes and leaders have arisen, representing it worthy before the time and world. Stefan M. Ljubisha was not original occurrence, but he arose from deep layers of mentality and beings of his people and his territory.

The focus of work is on illustration of an idea that the mentality of homeland (with all virtues and faults) has shaped and inspired St. M. Ljubisha as person, writer, and political activist, but it has, in touch with European processes and civilization, somewhat also hampered him.

The second focus point in work is more modern idea that St. M. Ljubisha lived and worked in province, fighting by action and by words against provincial spirit, but, in the same time, defending its civilization right on existence and on independence.

Key words: *Montenegro, S. M. Ljubiša, social history, history of mentality, tradition*